

Η συμβολή του τουρισμού στην ελληνική οικονομία το 2021

2^η εκτίμηση - Μάιος 2023

Δρ. Άρης Ίκκος, ISHC
Επιστημονικός Διευθυντής

Σεραφείμ Κουτσός
Αναλυτής

©INSETE Intelligence – Επιτρέπεται η αναδημοσίευση με την προϋπόθεση της αναφοράς στην πηγή

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

1.	Εισαγωγή	2
2.	Η Πανδημία του κορονοϊού και η επίδραση της στον τουρισμό	4
3.	Σύνοψη	5
4.	Εισερχόμενος τουρισμός	6
5.	Βασικά μεγέθη εισερχόμενου τουρισμού 2020 - 2021	7
6.	Αφίξεις και Εισπράξεις από Κρουαζιέρα	9
7.	Έσοδα Αερομεταφορών και Θαλάσσιων μεταφορών	10
8.	Έσοδα Οδικών και Σιδηροδρομικών μεταφορών	10
9.	Εγχώριος τουρισμός	11
10.	Τουρισμός και έμμεσα οφέλη	12
11.	Η συμβολή του τουρισμού στην ελληνική οικονομία	13
12.	Περιφερειακή κατανομή και συμβολή ανά Περιφέρεια	14
13.	Συμβολή του τουρισμού στο ισοζύγιο πληρωμών	15
14.	Τουρισμός και Απασχόληση	17
15.	Πηγές	18

1. Εισαγωγή

Ο τουρισμός ως «οριζόντια» οικονομική δραστηριότητα

Ο τουρισμός, σε αντίθεση με τις περισσότερες δραστηριότητες του πρωτογενούς και του δευτερογενούς τομέα, αποτελεί οριζόντια δραστηριότητα και όχι κάθετη. Δηλαδή, ο τουρισμός αποτελεί μια δραστηριότητα που οριοθετείται από την πλευρά της ζήτησης προϊόντων και υπηρεσιών, ενώ οι δραστηριότητες του πρωτογενούς και του δευτερογενούς τομέα αποτελούν δραστηριότητες παραγωγής και προσφοράς προϊόντων. Για παράδειγμα, ο μεταλλουργικός κλάδος συγκροτείται από τις εταιρείες παραγωγής προϊόντων μετάλλου και ο κλάδος των σιτηρών από τις αγροτικές επιχειρήσεις που παράγουν σιτηρά. Αντίθετα, η δραστηριότητα του τουρισμού επιδρά σε πολλούς κλάδους της οικονομίας, όπως μεταφορές (π.χ. ταξίδι με αεροπλάνο και transfer με λεωφορείο), διαμονής (σε ξενοδοχείο ή αλλού), εστίασης (σε εστιατόρια ή bar εντός ή εκτός του χώρου διαμονής), διασκέδασης (περιλαμβανομένων των επισκέψεων σε αξιοθέατα) και κατανάλωσης σε καταστήματα. Έτσι ο τουρισμός αποτελεί μια δραστηριότητα που -ούτως ή άλλως- αφορά πολλά και διάφορα μέρη του κοινωνικού και παραγωγικού ιστού μιας χώρας.

Ο Τουρισμός ως δραστηριότητα στην Ελλάδα

Η σπουδαιότητα του τουρισμού στην διαμόρφωση του ΑΕΠ της χώρας και της απασχόλησης θα αναλυθεί κατωτέρω διεξοδικά. Επιγραμματικά αναφέρουμε ότι ο τουρισμός αποτέλεσε τα χρόνια της κρίσης το ανάχωμα στην ύφεση και την ανεργία και στη συνέχεια οδήγησε την χώρα σε θετικούς ρυθμούς ανάπτυξης. Επίσης, ο τουρισμός είναι ένας από τους τομείς που παρουσίασαν σημαντικό επενδυτικό ενδιαφέρον. Λόγω δε της μεγάλης διασποράς των τουριστικών προορισμών ανά την χώρα, ο τουρισμός παίζει καταλυτικό ρόλο στην διαμόρφωση του εισοδήματος σε πολλές Περιφέρειες της χώρας. Στον αντίποδα, ο τουρισμός έχει έντονη εποχικότητα λόγω του ότι οι διακοπές για Ήλιο & Θάλασσα -που αποτελούν την μεγαλύτερη ευρωπαϊκή προϊόντική αγορά- αποτελούν το βασικό τουριστικό προϊόν της χώρας.

Στόχος της παρούσας μελέτης

Δεδομένης της σημασίας του τουρισμού για την ελληνική οικονομία, η αποτύπωση των οικονομικών μεγεθών του αποτελεί προϋπόθεση για την διαμόρφωση και διατύπωση απόψεων και επιλογών ως προς την στρατηγική που πρέπει να ακολουθηθεί στον ελληνικό τουρισμό για την ανάπτυξή του και την επίλυση των προβλημάτων του. Η παρούσα μελέτη αποσκοπεί στο να συμβάλλει στην κατεύθυνση αυτή προσφέροντας μια βάση συζήτησης αποτυπώνοντας τα ακόλουθα μεγέθη του ελληνικού τουρισμού:

- την συμβολή του τουρισμού στην ελληνική οικονομία μέσω αναλυτικής καταγραφής και αποτύπωσης των μεγεθών για τον Εισερχόμενο Τουρισμό, τον Εγχώριο Τουρισμό και τις Έμμεσες και Προκαλούμενες Επιδράσεις του στην οικονομία,
- την περιφερειακή διάσταση του τουρισμού, δηλαδή την συμβολή του στις οικονομίες των Περιφερειών της χώρας,
- την συμβολή του τουρισμού στη διατήρηση ισορροπίας στο Εξωτερικό Ισοζύγιο Πληρωμών της χώρας,
- την συμβολή του τουρισμού στην απασχόληση.

2. Η Πανδημία του κορονοϊού και η επίδραση της στον τουρισμό

Τα αυξανόμενα ποσοστά εμβολιασμών, σε συνδυασμό με την χαλάρωση των ταξιδιωτικών περιορισμών λόγω του αυξημένου διασυνοριακού συντονισμού και των υγειονομικών πρωτοκόλλων συνέβαλαν στην απελευθέρωση της έστω και περιορισμένης ζήτησης που κατεγράφη το 2021. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με τον Παγκόσμιο Οργανισμό Τουρισμού (UNWTO), ο παγκόσμιος τουρισμός το 2021 σε σύγκριση με το 2020 παρουσίασε αύξηση αφίξεων κατά +9,4% (από 409 εκατ. το 2020 σε 448 εκατ. το 2021). Ωστόσο, οι διεθνείς αφίξεις (με διανυκτέρευση) εξακολουθούν να είναι χαμηλότερες κατά 69% από τα επίπεδα του 2019. Τα έσοδα από τις εξαγωγές από τον διεθνή τουρισμό αναμένεται να ξεπεράσουν το 2021 τα \$ 700 δισ. (-58% σε σύγκριση με το 2019, \$ 1,7 τρισ.), μικρή αύξηση σε σύγκριση με το 2020, λόγω της υψηλότερης δαπάνης ανά ταξίδι που κατεγράφη (\$ 1.500). Η οικονομική συνεισφορά του τουρισμού στην παγκόσμια οικονομία εκτιμάται το 2021 σε \$ 1,9 τρισ. αυξημένη κατά +19% σε σύγκριση με το 2020 (\$ 1,6 τρισ.), αλλά χαμηλότερη κατά 46% από τα επίπεδα του 2019 (\$ 3,5 τρισ.).

Ο ρυθμός ανάκαμψης της τουριστικής δραστηριότητας ήταν το 2021 αργός και άνισος σε όλες τις περιοχές του κόσμου, εξαιτίας διαφορετικών βαθμών περιορισμού της κινητικότητας, των ποσοστών εμβολιασμού και της ταξιδιωτικής εμπιστοσύνης. Η Ευρώπη, η Μέση Ανατολή και η Αμερική κατέγραψαν τα ισχυρότερα αποτελέσματα σε σύγκριση με το 2020 (+25%, +24% και +17% αντίστοιχα), αλλά εξακολούθησαν να βρίσκονται 60%, 66% και 63% χαμηλότερα από τα προ-πανδημίας επίπεδα. Ενδεικτικά, οι υπόλοιπες υπό-περιοχές: Αφρική (+4%) και Ασία/Ειρηνικός (-64%). Σε ότι αφορά την Ευρώπη, η αύξηση που σημειώθηκε δεν ήταν ομοιόμορφη σε όλες τις υπό-περιοχές της. Συγκεκριμένα, η εικόνα είναι μικτή με την υπό-περιοχή της Βόρειας Ευρώπης (-9%) να σημειώνει πτώση ενώ αντίθετα οι υπό-περιοχές της Νότιας Ευρώπης (+57%), της Κεντρικής/Ανατολικής Ευρώπης (+15%) και της Δυτικής Ευρώπης (+5%) αύξηση. Η Ελλάδα σε όρους αφίξεων σημείωσε το 2021 την 2^η υψηλότερη ποσοστιαία αύξηση (+99% σε σύγκριση με το 2020) σε σύγκριση με ανταγωνιστικούς προορισμούς: Κύπρος (+206%), Κροατία (+92%), Τουρκία (+88%), Ισπανία (+65%), Μάλτα (+47%) και Ιταλία (+7%).

Σε ότι αφορά την Ελλάδα, μετά την πτώση που καταγράφηκε το 2020 σε όλα τα βασικά μεγέθη (αφίξεις -76%, διανυκτερεύσεις -72%, εισπράξεις -76% σε σύγκριση με το 2019) του εισερχόμενου τουρισμού, το 2021 ήταν έτος ανάκαμψης (αφίξεις +99%, διανυκτερεύσεις +105%, εισπράξεις +140% σε σύγκριση με το 2020). Σε σύγκριση με τα προ-πανδημίας επίπεδα, η Ελλάδα βρίσκεται χαμηλότερα κατά -53% σε όρους αφίξεων (από 31,3 εκατ. το 2019 σε 14,7 εκατ. το 2021), -43% σε όρους διανυκτερεύσεων (από 232,5 εκατ. το 2019 σε 131,4 εκατ. το 2021) και -42% σε όρους εισπράξεων (από € 17,7 δισ. το 2019 σε € 10,3 δισ. το 2021). Οι επιδόσεις αυτές είναι σημαντικά καλύτερες από τις προαναφερθείσες για τον παγκόσμιο τουρισμό.

3. Σύνοψη

Ο τουρισμός το 2021:

- παρουσίασε **σημαντική ανάκαμψη των εισπράξεων από το εξωτερικό κατά +135% ή + € 6.730 εκατ. στα € 11.705 εκατ. (περιλαμβάνονται τα έξοδα μετάβασης και οι εισπράξεις από κρουαζιέρες), έναντι € 4.975 εκατ. το 2020.**
- **συνολικά, η αύξηση της άμεσης συνεισφοράς του τουρισμού, εισερχόμενου και εγχώριου, στην οικονομία της χώρας εκτιμάται σε € +7.041 εκατ. (ή κατά +110,3%, από € 6.384 εκατ. άμεσης συνεισφοράς στην οικονομία το 2020 σε € 13.425 εκατ. το 2021).**
- η τουριστική δραστηριότητα παρέμεινε κατά κύριο λόγο εξαγωγική με το **87,2% των εισπράξεων του τουρισμού να προέρχονται από τον εισερχόμενο τουρισμό.**
- **η οικονομική συνεισφορά του αντιστοιχεί στο 7,4% του ΑΕΠ της χώρας, ενώ αν συνυπολογιστεί και η έμμεση συνεισφορά του, αντιστοιχεί μεταξύ 16,3% έως 19,6%,**
- από κάθε **€ 1,0 τουριστικής δραστηριότητας, δημιουργείται επιπλέον € 1,2 έως 1,65 πρόσθετης οικονομικής δραστηριότητας.** Ως αποτέλεσμα για κάθε € 1,0 τουριστικού εσόδου, το ΑΕΠ της χώρας αυξάνεται κατά € 2,2 έως € 2,65, **δηλαδή ο τουρισμός είναι ένας κλάδος με μεγάλη διάχυση ωφελειών στην οικονομία,**
- η οικονομία τριών νησιωτικών Περιφερειών (Ν. Αιγαίο, Ιόνια Νησιά και Κρήτη) εξαρτάται σε πολύ μεγάλο βαθμό από τον τουρισμό,
- **συνέβαλε άμεσα στην αιχμή (Q3) στο 17,1% της απασχόλησης και συνολικά (άμεσα και έμμεσα) μεταξύ 37,6% και 45,2% ενώ αποτέλεσε και αποτελεί βασικό μοχλό μείωσης της ανεργίας,**
- **κάλυψε με τις ταξιδιωτικές εισπράξεις το 39,3% του ελλείμματος του ισοζυγίου αγαθών.** Οι εισπράξεις αυτές ισούνται με το **36,2%** των εισπράξεων από τις εξαγωγές όλων των άλλων προϊόντων που εξάγει η χώρα, εξαιρουμένων των εισπράξεων από εξαγωγή πλοίων και καυσίμων.
- **αν στις ταξιδιωτικές εισπράξεις συνυπολογισθούν και οι εισπράξεις από αερομεταφορές και θαλάσσιες μεταφορές από τον εισερχόμενο τουρισμό, τότε το σύνολο των ταξιδιωτικών εισπράξεων ισούται με το 40,4% των εισπράξεων από τις εξαγωγές όλων των άλλων προϊόντων πλην πλοίων και καυσίμων.**

Είναι προφανής από τα παραπάνω η σπουδαιότητα του τουρισμού για την ελληνική οικονομία ακόμα και κατά τη διάρκεια της πανδημίας.

4. Εισερχόμενος τουρισμός

Πίνακας 1: Εισερχόμενος τουρισμός, 2021

	Αφίξεις	%	Έσοδα (€)	%
Ιαν	95.717	1%	34.181.528	0%
Φεβ	76.433	1%	33.027.526	0%
Μαρ	98.895	1%	39.012.059	0%
Απρ	107.282	1%	58.793.667	1%
Μαι	285.448	2%	217.493.083	2%
Ιουν	1.068.773	7%	797.894.809	8%
Ιούλ	2.817.417	19%	2.265.747.959	22%
Αυγ	4.074.152	28%	3.113.789.736	30%
Σεπ	2.995.234	20%	2.073.782.313	20%
Οκτ	2.143.864	15%	1.254.441.952	12%
Νοε	561.226	4%	255.949.039	2%
Δεκ	380.480	3%	184.306.543	2%
Σύνολο	14.704.921	100%	10.328.420.215	100%
Αεροπορικώς	11.630.456	79%		
Οδικώς	2.637.711	18%		
Σιδηρ/μικώς	1.292	0%		
Θαλασσίως	435.478	3%		
Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, ΤΤΕ - Επεξεργασία INSETE Intelligence				

14,7 εκ.

Τουρίστες επισκέφθηκαν
την Ελλάδα το 2021

Το 2021 η Ελλάδα υποδέχθηκε σχεδόν **14,7 εκατ. τουρίστες**, μόνιμους κατοίκους άλλων χωρών («Μη Κάτοικοι»), και εισέπραξε σχεδόν **€ 10,3 δισ.**

Αναφορικά με το μεταφορικό μέσο, η εικόνα λόγω και της πανδημίας διαφοροποιήθηκε σε σύγκριση με τα προηγούμενα χρόνια, με τις **αεροπορικές αφίξεις** να αυξάνουν το μερίδιο τους στο **79%** των αφίξεων, ακολουθούμενες από τις **οδικές με 18%** και τις **θαλάσσιες με 3%**. Το ποσοστό των τουριστών που επέλεξαν το τρένο ως μέσο μεταφοράς για το ταξίδι τους στην Ελλάδα ήταν αμελητέο.

Η εποχικότητα των αφίξεων και των εισπράξεων διαταράχθηκε από τους ταξιδιωτικούς περιορισμούς που επιβλήθηκαν λόγω της πανδημίας και της γενικευμένης αβεβαιότητας που επικράτησε για 2^η συνεχόμενη χρονιά στην τουριστική βιομηχανία. Συγκεκριμένα, από τον Ιούλιο έως και τον Οκτώβριο, δηλαδή τους μήνες με πολύ περιορισμένα τα μέτρα αντιμετώπισης της πανδημίας σε διεθνές επίπεδο, καταγράφηκε το **81,8%** των αφίξεων και το **84,3%** των εισπράξεων. Τα μερίδια των αφίξεων και των εισπράξεων ανά τρίμηνο έχουν ως εξής: **Q1 1,8%/1,0%** των αφίξεων/εισπράξεων, **Q2 9,9%/10,4%** των αφίξεων/εισπράξεων, **Q3 67,2%/72,2%** των αφίξεων/εισπράξεων και **Q4 21,0%/16,4%** των αφίξεων/εισπράξεων.

5. Βασικά μεγέθη εισερχόμενου τουρισμού 2020 - 2021

Πίνακας 2: Εισερχόμενος τουρισμός 2020-2021

Εισερχόμενος Τουρισμός, 2020-2021				
	Αφίξεις		Εισπράξεις (€)	
	2020	2021	2020	2021
Ιαν	789.951	95.717	280.034.165	34.181.528
Φεβ	627.318	76.433	220.406.636	33.027.526
Μαρ	410.837	98.895	90.371.745	39.012.059
Απρ	37.566	107.282	13.805.960	58.793.667
Μαι	55.568	285.448	43.568.153	217.493.083
Ιουν	256.225	1.068.773	83.074.038	797.894.809
Ιούλ	828.189	2.817.417	677.936.501	2.265.747.959
Αυγ	1.806.946	4.074.152	1.380.809.946	3.113.789.736
Σεπ	1.334.766	2.995.234	865.321.703	2.073.782.313
Οκτ	954.797	2.143.864	550.491.011	1.254.441.952
Νοε	175.747	561.226	69.283.203	255.949.039
Δεκ	96.567	380.480	34.828.581	184.306.543
Σύνολο	7.374.477	14.704.921	4.309.931.642	10.328.420.215
Μεταβολή		99,4%		139,6%

Πηγή: ΤΤΕ - Επεξεργασία INSETE Intelligence

Πίνακας 3: Βασικά μεγέθη εισερχόμενου τουρισμού 2020-2021

	2020	2021	% Δ
Εισπράξεις (εκ. €)	4.310	10.328	139,6%
Διαν/σεις (χιλ.)	64.053	131.357	105,1%
Αφίξεις (χιλ.)	7.374	14.705	99,4%
Μέση Διάρκεια Παραμονής	8,7	8,9	2,8%
ΜΚΔ	584,4	702,4	20,2%
Δαπάνη/Διαν/ση	67,3	78,6	16,9%

Πηγή: ΤΤΕ - Επεξεργασία INSETE Intelligence

+99,4%
αύξηση αφίξεων

+139,6%
αύξηση εισπράξεων

Το 2021, ο εισερχόμενος τουρισμός ανέκαμψε από τα χαμηλά επίπεδα του 2020, τόσο στις αφίξεις (**14,7 εκατ.**, **+99,4%** σε σχέση με το 2020 (**7,4 εκατ.**)) όσο και στις εισπράξεις (**€ 10,3 δισ.**, **+139,6%** σε σχέση με το 2020 (**€ 4,3 δισ.**)). Παρόλα αυτά, τα βασικά μεγέθη του εισερχόμενου τουρισμού υπολείπονται ακόμα των προ-πανδημίας επιπέδων: αφίξεις (**-53%** σε σχέση με το 2019 (**31,3 εκατ.**)) και εισπράξεις (**-42%** σε σχέση με το 2019 (**€ 17,7 δισ.**)).

Ο αριθμός των διανυκτερεύσεων (των μη-κατοίκων) ανήλθε σε **131,4 εκατ.** παρουσιάζοντας αύξηση κατά **+105,1%** σε σχέση με το 2020.

Η Μέση κατά Κεφαλήν Δαπάνη (ΜΚΔ) ανήλθε στα **€ 702,4**, εμφανίζοντας **αύξηση** κατά **+20,2%**, που οφείλεται πρωτίστως στην **αύξηση της Μέσης Δαπάνης ανά Διανυκτέρευση** κατά **+16,9%** (από **€ 67,3** σε **€ 78,6**) και δευτερευόντως στην **αύξηση της Μέσης Διάρκειας Παραμονής** κατά **+2,8%** (από **8,7** διανυκτερεύσεις σε **8,9** διανυκτερεύσεις).

Βάσει της ακολουθούμενης μεθοδολογίας¹ για την καταγραφή των **εισπράξεων**, αυτές **δεν περιλαμβάνουν το μέρος της δαπάνης του τουρίστα που παρέμεινε πρωτογενώς στο εξωτερικό**, π.χ. η αμοιβή και το κέρδος του Tour Operator, **αλλά περιλαμβάνουν μόνο το μέρος της δαπάνης του τουρίστα που καταναλώθηκε στην**

Ελλάδα, π.χ. το έσοδο του ξενοδοχείου ή τη δαπάνη του τουρίστα στα καταστήματα.

Ομοίως, δεν περιλαμβάνουν ούτε τις εισπράξεις από τις αερομεταφορές και τις θαλάσσιες μεταφορές των εισερχόμενων τουριστών για την μετάβασή τους στην Ελλάδα, που καταγράφονται ξεχωριστά και αθροίζονται με όλες τις άλλες δαπάνες μεταφορών όπως π.χ. cargo, στοιχεία από επιβάτες κρουαζιέρας. Τα πρόσθετα αυτά έσοδα, όπως και η εγχώρια τουριστική δαπάνη, εξετάζονται αναλυτικά κατωτέρω.

6. Αφίξεις και Εισπράξεις από Κρουαζιέρα

Πίνακας 4: Εισερχόμενος τουρισμός από Κρουαζιέρα 2020-2021

	Αφίξεις		Εισπράξεις (€)	
	2020	2021	2020	2021
Α' Τρίμηνο	20.051	0	2.496.931	0
Β' Τρίμηνο	0	45.808	0	13.560.557
Γ' Τρίμηνο	3.270	320.162	2.299.664	104.077.706
Δ' Τρίμηνο	8.053	175.218	4.056.814	56.645.699
Σύνολο	31.374	541.188	8.853.409	174.283.961
Μεταβολή		1625%		1869%
Πηγή: ΤΤΕ - Επεξεργασία INSETE Intelligence				

Τέλος, τα ανωτέρω στοιχεία της Έρευνας Συνόρων της ΤΤΕ δεν περιλαμβάνουν ούτε τους επιβάτες κρουαζιέρας, εκτός από αυτούς που τελειώνουν την κρουαζιέρα τους στην Ελλάδα και αναχωρούν από κάποιο ελληνικό αεροδρόμιο ή λιμάνι. Το ποσοστό των επιβατών αυτών είναι πολύ μικρό. Προκειμένου, συνεπώς, να καταγραφεί και η κίνηση των επιβατών κρουαζιέρας και οι εισπράξεις από αυτούς, η ΤΤΕ εκπονεί και την Έρευνα Κρουαζιέρας. Σύμφωνα με τα στοιχεία της έρευνας αυτής, το 2021 η Ελλάδα υποδέχθηκε σχεδόν **541 χιλ.** τουρίστες κρουαζιέρας, αυξημένους σε σύγκριση με το 2020 κατά

+1.625%, και εισέπραξε σχεδόν **€ 174,3 εκατ.**, αυξημένα κατά **+1.869%**.

Λόγω των ταξιδιωτικών περιορισμών και της επιβολής lockdown, δεν καταγράφηκε καθόλου κίνηση κρουαζιέρας την περίοδο Απρίλιος-Ιούλιος του 2020 και Ιανουάριος-Απρίλιος του 2021. Συγκεκριμένα, για το 2021, στο 2^ο τρίμηνο κατεγράφη το **8,5%** των αφίξεων και το **7,8%** των εισπράξεων κρουαζιέρας, στο 3^ο τρίμηνο το **59,2%** των αφίξεων και το **59,7%** των εισπράξεων και στο 4^ο τρίμηνο το **32,4%** των αφίξεων και το **32,5%** των εισπράξεων. Όπως αναφέρθηκε και ανωτέρω, δεν καταγράφηκε κίνηση κρουαζιερόπλοιων στο 1^ο τρίμηνο του 2021.

Πλέον των παραπάνω, για τον υπολογισμό των συνολικών εισπράξεων από κρουαζιέρα, θα πρέπει να προσμετρηθούν και οι δαπάνες των εταιρειών κρουαζιέρας που το 2020 εκτιμήθηκαν σε **€ 2 εκατ.** Συνεπώς με αντίστοιχη αναλογική αύξηση όπως οι εισπράξεις που αποτυπώνονται στην Έρευνα Κρουαζιέρας της ΤΤΕ, οι εισπράξεις αυτές εκτιμώνται σε **€ 48 εκατ.** για το 2021.

7. Έσοδα Αερομεταφορών και Θαλάσσιων μεταφορών

Όπως αναφέραμε, η Έρευνα Συνόρων της ΤτΕ δεν περιλαμβάνει την δαπάνη των τουριστών για μεταφορά προς και από την Ελλάδα. Ένα μέρος της δαπάνης αυτής εισπράττεται από ελληνικές εταιρείες και άρα το σύνολο των εσόδων αυτών αποτελεί έσοδο της χώρας προερχόμενο από τον τουρισμό. Ένα άλλο μέρος της δαπάνης αυτής καταβάλλεται σε εταιρείες του εξωτερικού οι οποίες, στη συνέχεια, καταβάλλουν μέρος των εσόδων τους για την εξυπηρέτηση των πελατών τους (πχ για το προσωπικό που απασχολούν στην Ελλάδα ή για αμοιβές εταιρειών handling). Προκειμένου να προσδιορίσουμε τα έσοδα της χώρας από αεροπορικές και θαλάσσιες μεταφορές, επικοινωνήσαμε με επαγγελματικές ενώσεις και εταιρείες που δραστηριοποιούνται στους κλάδους αυτούς (αεροπορικές εταιρείες, ακτοποϊκές εταιρείες, εταιρείες handling κλπ.).

Σύμφωνα με τα στοιχεία που συλλέξαμε, τα έσοδα των ελληνικών επιχειρήσεων από τη δραστηριότητα αυτή εκτιμώνται το 2021 σε **€ 1.075 εκατ. (+77,5%)** για τις αερομεταφορές και **€ 80 εκατ. (+64,6%)** για τις θαλάσσιες μεταφορές, έναντι **€ 605 εκατ.** και **€ 49 εκατ.** αντίστοιχα για το 2020.

8. Έσοδα Οδικών και Σιδηροδρομικών μεταφορών

Οδικές Μεταφορές: το μέρος της δαπάνης των κατοίκων αλλοδαπής που αφορά σε κατανάλωση εντός Ελλάδος (πχ κατανάλωση βενζίνης) καταγράφεται από την Έρευνα Συνόρων της ΤτΕ, ενώ το μέρος της δαπάνης που αφορά σε κατανάλωση εκτός Ελλάδος δεν αφορά στην παρούσα καταγραφή.

Σιδηροδρομικές Μεταφορές: το μέρος της δαπάνης των κατοίκων αλλοδαπής που αφορά σε κατανάλωση εντός Ελλάδος καταγράφεται από την Έρευνα Συνόρων της ΤτΕ, ενώ το μέρος της δαπάνης που αφορά σε κατανάλωση εκτός Ελλάδος δεν αφορά στην παρούσα καταγραφή. Το εκτιμώμενο – πρόσθετο- έσοδο του ΟΣΕ κρίνεται ως αμελητέο αφού η εκτίμηση για τον αριθμό εισερχομένων τουριστών με σιδηρόδρομο ανήρχετο σε λιγότερο από 2.000.

-55,5%

μειώθηκε η δαπάνη του εγχώριου τουρισμού το 2021 σε σύγκριση με το 2008

9. Εγχώριος τουρισμός

Πίνακας 5: Εγχώριος τουρισμός 2016-2021 (για ταξίδια με τουλάχιστον 1 διανυκτέρευση)

	2016	2017	2018	2019	2020	2021	%Δ 2021-19
Ταξίδια	4.590.484	5.296.499	5.523.673	4.941.550	4.331.856	4.705.479	-4,8%
Δαπάνη (€)	1.286.735.621	1.398.365.311	1.714.551.188	1.598.636.515	1.408.617.976	1.719.606.617	7,6%
Διανυκτερεύσεις	46.438.123	53.577.582	59.630.035	53.650.631	52.729.191	55.261.525	3,0%
ΜΚΔ (σε €)	280	264	310	324	325	365	13,0%
ΜΔΔ (σε €)	28	26	29	30	27	31	4,4%
ΜΔΠ (σε Διανυκτερεύσεις)	10,1	10,1	10,8	10,9	12,2	11,7	8,2%

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ - Ενεξεργασία INSETE Intelligence

Σύμφωνα με την «Έρευνα Διακοπών» της ΕΛΣΤΑΤ για το 2021, η εγχώρια τουριστική δαπάνη για ταξίδια με τουλάχιστον μία διανυκτέρευση ανήλθε σε € 1.720 εκατ., υψηλότερη δαπάνη από το 2012, όταν για το 2019 ήταν € 1.599 εκατ., δηλαδή αυξημένη κατά +7,6% σε σύγκριση με το 2019. Αξίζει να σημειωθεί ότι το 2008, η αντίστοιχη δαπάνη ήταν € 3.868 εκατ. Δηλαδή, κατά την περίοδο 2008-2021, η δαπάνη του εγχώριου τουρισμού μειώθηκε κατά -55,5%.

Για τα ταξίδια με τουλάχιστον 1 διανυκτέρευση την περίοδο 2019-2021, προκύπτει ότι:

- ο αριθμός των ταξιδιών μειώθηκε κατά -4,8% (από 4,9 εκατ. ταξίδια το 2019 σε 4,7 εκατ. ταξίδια το 2021),
- η συνολική δαπάνη αυξήθηκε κατά +7,6% (από € 1,6 δισ. το 2019 σε € 1,7 δισ. το 2021),
- οι διανυκτερεύσεις αυξήθηκαν κατά +3,0% (από 53,7 εκατ. το 2019 σε 55,3 εκατ. το 2021) με αποτέλεσμα
- η Μέση κατά Κεφαλή Δαπάνη (ΜΚΔ) να αυξηθεί κατά +13,0% (από € 324 το 2019 σε € 365 το 2021), πρωτίστως λόγω της αύξησης
- της Μέσης Διάρκειας Παραμονής (ΜΔΠ) κατά +8,2% (από 10,9 διανυκτερεύσεις το 2019 σε 11,7 διανυκτερεύσεις το 2021) και δευτερευόντως λόγω της αύξησης
- της Μέσης Δαπάνης ανά Διανυκτέρευση (ΜΔΔ) κατά +4,4% (από € 30 το 2019 σε € 31 το 2021).

10. Τουρισμός και έμμεσα οφέλη

Πίνακας 6: Έμμεσα οφέλη του τουρισμού

	% Κατανομή Τουριστικών Εσόδων	Πολλα- πλασιαστής
Καταλύματα	45,3	2,50
Εστίαση	18,0	2,50
Θαλάσσιες Μεταφορές	9,0	2,41
Οδικές Μεταφορές	7,1	3,25
Εναέριες Μεταφορές	5,4	2,98
Εμπόριο	4,9	3,69
Ψυχαγωγία	3,8	1,90
Ταξιδιωτικά Γραφεία	3,7	3,68
Ενοικίαση Αυτ/των	1,8	1,39
Συνέδρια	1,0	4,13
Σταθμισμένος Μέσος Όρος		2,65

Σύμφωνα με το IOBE (2012), κάθε € 1,0 που δημιουργεί η τουριστική δραστηριότητα, δημιουργεί έμμεση και προκαλούμενη πρόσθετη οικονομική δραστηριότητα € 1,2 και άρα, συνολικά, δημιουργεί € 2,2 ΑΕΠ. Δηλαδή, ο πολλαπλασιαστής της τουριστικής δραστηριότητας ανέρχεται 2,2.

Στον πίνακα απεικονίζονται οι πολλαπλασιαστές των επιμέρους κλάδων της ελληνικής οικονομίας σύμφωνα με μελέτη του ΚΕΠΕ (2014), καθώς και η ποσοστιαία συμβολή του κάθε υποκλάδου στην ελληνική τουριστική δραστηριότητα σύμφωνα με την μελέτη του IOBE (2021).

Σύμφωνα με τα στοιχεία του πίνακα, ο προκύπτων πολλαπλασιαστής του τουρισμού για την ελληνική τουριστική οικονομία ανέρχεται σε **2,65** που σημαίνει πως για κάθε € 1,0 από την τουριστική δραστηριότητα, δημιουργείται έμμεση και προκαλούμενη πρόσθετη οικονομική δραστηριότητα € 1,65 και άρα, συνολικά, το ΑΕΠ αυξάνει κατά € 2,65. Συνεπώς, ο πολλαπλασιαστής της τουριστικής δραστηριότητας κυμαίνεται μεταξύ 2,2 και 2,65.

11. Η συμβολή του τουρισμού στην ελληνική οικονομία¹

Πίνακας 7: Έμμεσα οφέλη του τουρισμού

Κατηγορία Δαπάνης	2020, € εκ.	2021, € εκ.	%Δ
Δαπάνη Εισερχόμενων Τουριστών	4.310	10.328	139,6%
Δαπάνη Τουριστών Κρουαζιέρας	9	174	1868,6%
Δαπάνη Εταιρειών Κρουαζιέρας	2	48	1868,6%
Αερομεταφορές	605	1.075	77,5%
Θαλάσσιες Μεταφορές	49	80	64,6%
Εγχώριος Τουρισμός	1.409	1.720	22,1%
Άμεση Επίπτωση Τουρισμού	€6.384	€13.425	110,3%
ως % ΑΕΠ	3,9%	7,4%	
πολλαπλασιαστής ΙΟΒΕ	2,2	2,2	
Έμμεσο και Άμεσο Αποτέλεσμα	€14.044	€29.535	110,3%
ως % ΑΕΠ	8,5%	16,3%	
πολλαπλασιαστής ΚΕΠΕ	2,65	2,65	
Έμμεσο και Άμεσο Αποτέλεσμα	€16.917	€35.576	110,3%
ως % ΑΕΠ	10,2%	19,6%	
ΑΕΠ	€165.406	€181.675	9,8%

Πηγή: INSETE Intelligence

- το ποσοστό του εισοδήματος της τουριστικής δραστηριότητας που προήλθε από το εξωτερικό ανήλθε σε **87,2%** (έναντι 77,9% το 2020). Δηλαδή ο τουρισμός παρέμεινε και το 2021 μια κατ' εξοχήν εξαγωγική δραστηριότητα.

Σύμφωνα με την 2^η εκτίμηση της ΕΛΣΤΑΤ, το ΑΕΠ της χώρας, σε τρέχουσες τιμές, το 2021 διαμορφώθηκε στα **€ 181.675** εκατ. αυξημένο κατά **+9,8%** σε σύγκριση με το 2020 (€ 165.406 εκατ.).

Συνοψίζοντας τα στοιχεία για τον τουρισμό που παραθέσαμε παραπάνω και συγκρίνοντάς τα και με το ΑΕΠ της χώρας προκύπτει η ακόλουθη εικόνα:

- η άμεση συνεισφορά του τουρισμού στην οικονομία της χώρας το 2021 εκτιμάται σε **€ 13,4 δισ.**, μέγεθος που αντιστοιχεί με το **7,4%** του ΑΕΠ.
- συνυπολογίζοντας και τα πολλαπλασιαστικά οφέλη, η συνολική συνεισφορά του τουρισμού στην οικονομία της χώρας το 2021 εκτιμάται μεταξύ **€ 29,5** και **€ 35,6 δισ.**, μεγέθη που αντιστοιχούν μεταξύ **16,3%** έως **19,6%** του ΑΕΠ.
- το ΑΕΠ παρουσίασε ετήσια αύξηση κατά **+9,8%** ή κατά **€ +16.269 εκατ.**, ενώ η δραστηριότητα του τουρισμού αυξήθηκε σε ετήσια βάση κατά **+110,3%** ή κατά **€ +7.041 εκατ.** άμεσα ή **€ +15.491/+18.660 εκατ.** έμμεσα και άμεσα.

¹ Για το 2020 δεν υπήρξαν επαρκή στοιχεία για τον υπολογισμό των επενδύσεων.

12. Περιφερειακή κατανομή και συμβολή ανά Περιφέρεια

Πίνακας 8: Περιφερειακή κατανομή και συμβολή ανά Περιφέρεια, 2021

Περιφέρεια	% κατανομή εσόδων εισερχόμενου τουρισμού 2021	αναλογία άμεσης τουριστικής δαπάνης 2021 - σε € εκ.	ΑΕΠ Περιφερειών 2021* - σε εκ.	% ΑΕΠ στο οποίο αντιστοιχεί η τουριστική δαπάνη	κατά κεφαλήν ΑΕΠ 2020 - σε €
Ν. Αιγαίο	30%	4.057	6.331	64%	14.572
Κρήτη	23%	3.113	9.163	34%	12.374
Αττική	14%	1.906	86.676	2%	21.134
Ιόνια Νησιά	13%	1.686	3.267	52%	12.914
Κεντ. Μακεδονία	10%	1.316	24.946	5%	12.092
Πελοπόννησος	2%	324	8.209	4%	13.456
Θεσσαλία	2%	233	9.319	2%	12.172
Αν. Μακεδονία & Θράκη	1%	174	6.917	3%	10.908
Ήπειρος	1%	165	3.998	4%	11.097
Δυτ. Ελλάδα	1%	167	8.041	2%	11.616
Στερεά Ελλάδα	1%	147	8.521	2%	15.322
Β. Αιγαίο	1%	88	2.526	3%	10.163
Δυτ. Μακεδονία	0%	49	3.763	1%	12.838
Σύνολο Χώρας	100%	13.425	181.675	7,4%	15.461

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, ΤΤΕ - Επεξεργασία INSETE Intelligence

Ελλείπει στοιχεία για την περιφερειακή κατανομή της συνολικής τουριστικής δαπάνης, η εκτίμησή της γίνεται προσεγγιστικά, βάσει της κατανομής των εισπράξεων του εισερχόμενου τουρισμού όπως αποτυπώνονται από την Έρευνα Συνόρων της Τράπεζας της Ελλάδας.

Τα στοιχεία αυτά συγκρίνονται με την εκτίμηση του ΑΕΠ της κάθε Περιφέρειας, λαμβάνοντας υπόψιν αφενός το ΑΕΠ του 2021 και αφετέρου την τελευταία διαθέσιμη % κατανομή (στοιχεία 2020).

Λόγω της προσεγγιστικής φύσης των στοιχείων του πίνακα, η εικόνα που αναδεικνύει είναι κατά κύριο λόγο ενδεικτική.

Ιδιαίτερα υψηλή είναι η συμβολή του τουρισμού στην κάλυψη του ελλείμματος του εμπορικού ισοζυγίου

13. Συμβολή του τουρισμού στο ισοζύγιο πληρωμών

Πίνακας 9: Συμβολή του τουρισμού στο Ισοζύγιο Πληρωμών, 2020-2021

	2020 (εκ. €)	2021 (εκ. €)	% μεταβολή
Ισοζύγιο Αγαθών	-18.528	-26.719	-44,2%
Ταξιδιωτικές Εισπράξεις (περ. κρουαζιέρα)	4.319	10.503	143,2%
ως % ελλείμματος Ισοζυγίου Αγαθών	23,3%	39,3%	
Εκτίμηση Εσόδων από Μεταφορές	656	1.203	
Ταξιδιωτικές Εισπράξεις και Μεταφορές/Ισοζύγιο αγαθών	26,9%	43,8%	
Εξαγωγές Αγαθών	28.904	39.328	36,1%
Εξαγωγές Αγαθών πλην Πλοίων και Καυσίμων	22.649	28.996	28,0%
Ταξιδιωτικές Εισπράξεις / Εξαγωγές Αγαθών	14,9%	26,7%	
Ταξιδιωτικές Εισπράξεις και μεταφορές / Εξαγωγές Αγαθών	17,2%	29,8%	
Ταξιδιωτικές Εισπράξεις / Εξαγωγές Αγαθών πλην Πλοίων και Καυσίμων	19,1%	36,2%	
Ταξιδιωτικές Εισπράξεις και μεταφορές / Εξαγωγές Αγαθών πλην Πλοίων και Καυσίμων	22,0%	40,4%	
Πηγή: ΤΤΕ - Επεξεργασία INSETE Intelligence			

από τις εξαγωγές αγαθών.

Ο τουρισμός, ιδιαίτερα μέσα στην οικονομική κρίση, αποτέλεσε μια από τις σημαντικότερες πηγές εσόδων της χώρας που εξισορροπούσε το Ισοζύγιο Πληρωμών. Η τάση αυτή, διακόπηκε απότομα το 2020, λόγω των ταξιδιωτικών περιορισμών και της άνευ προηγουμένου μείωσης της ζήτησης για ταξίδια. Ως εκ τούτου, η συμβολή του τουρισμού στην κάλυψη του εμπορικού ισοζυγίου μειώθηκε σημαντικά.

Συγκεκριμένα, για το 2021 **οι ταξιδιωτικές εισπράξεις κάλυψαν το 39,3% του ελλείμματος του Ισοζυγίου Αγαθών** (έναντι **23,3%** το 2020). Αν συνυπολογιστούν και οι εισπράξεις αερομεταφορών, κρουαζιέρας κλπ. που η ΤΤΕ υπολογίζει σε άλλους κωδικούς του ισοζυγίου πληρωμών, τότε η συμβολή του εισερχόμενου τουρισμού στην κάλυψη του ελλείμματος ισοζυγίου αγαθών φτάνει το **43,8%** (έναντι **26,9%** το 2020).

Επίσης, οι εισπράξεις από τον τουρισμό το 2021 αντιπροσωπεύουν το **26,7%** (έναντι **14,9%** το 2020) του συνόλου των εισπράξεων από τις εξαγωγές κάθε μορφής αγαθών που κάνει η χώρα. Αν στις εισπράξεις αυτές συνυπολογιστούν και οι εισπράξεις από τις μεταφορές, τότε το σύνολο ισούται με το **29,8%** (έναντι **17,2%** το 2020) των εισπράξεων

Αν από τις εξαγωγές αγαθών αφαιρεθούν οι εξαγωγές πλοίων και καυσίμων, τότε το ποσοστό των εισπράξεων από τον τουρισμό ισούται με το **36,2%** (έναντι **19,1%** το 2020) του συνόλου των εισπράξεων από τις εξαγωγές αγαθών. Επίσης, εάν στις εισπράξεις του τουρισμού συνυπολογίσουμε και τις μεταφορές, το ποσοστό των εισπράξεων ισούται με το **40,4%** (έναντι **22,0%** το 2020) των εισπράξεων από τις εξαγωγές αγαθών που κάνει η χώρα πλην πλοίων και καυσίμων.

14. Τουρισμός και Απασχόληση

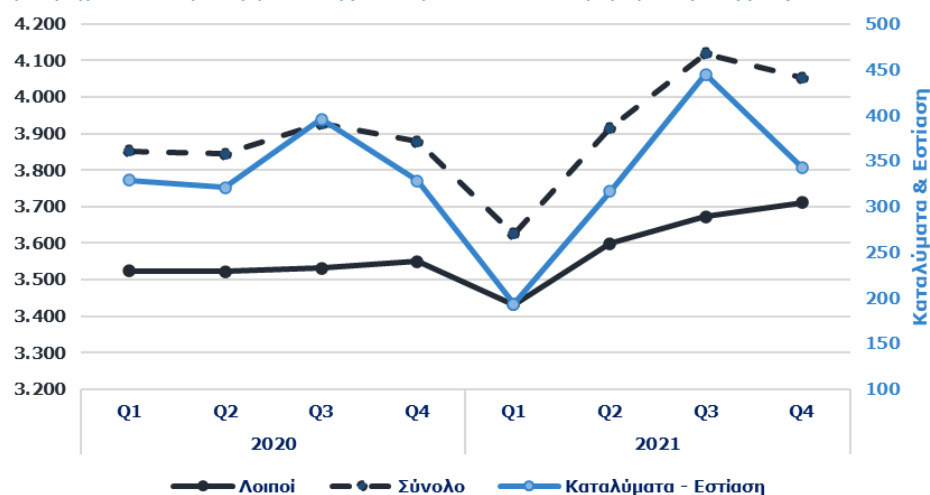
Πίνακας 10: Εξέλιξη απασχόλησης (σε χιλ.), 2020-2021

	2020				2021			
	Q1	Q2	Q3	Q4	Q1	Q2	Q3	Q4
Λοιποί	3.524	3.523	3.531	3.550	3.432	3.598	3.673	3.710
% μεταβολή					-2,6%	2,1%	4,0%	4,5%
Καταλύματα - Εστίαση	329	321	396	329	193	317	445	343
% μεταβολή					-41,3%	-1,3%	12,4%	4,3%
Σύνολο	3.853	3.844	3.927	3.878	3.625	3.915	4.118	4.053
% μεταβολή					-5,9%	1,9%	4,9%	4,5%

Πηγή: Έρευνα Εργατικού Δυναμικού ΕΛΣΤΑΤ - Επεξεργασία INSETE Intelligence

η απασχόληση στις Δραστηριότητες Παροχής Υπηρεσιών Καταλύματος και Εστίασης μειώθηκε κατά **-41,3%**, το **Q1** έναντι **-2,6%** στους **Λοιπούς Κλάδους** και κατά **-1,3%** έναντι **+2,1%** στο **Q2**, ενώ αντίθετα αυξήθηκε κατά **+12,4%** έναντι **+4,0%** στο **Q3** και κατά **+4,3%** έναντι **+4,5%** στο **Q4**.

Γράφημα 1: Εξέλιξη απασχολούμενων ανά τρίμηνο (σε χιλ.), 2020-2021

Πηγή: Έρευνα Εργατικού Δυναμικού, ΕΛΣΤΑΤ - Επεξεργασία INSETE Intelligence

Ο τουρισμός, εκτός από την μεγάλη συμβολή στην οικονομία της χώρας έχει μεγάλη συμβολή και στην απασχόληση και, τα τελευταία χρόνια, έχει συμβάλει σημαντικά στην μείωση της ανεργίας. Η θετική αυτή πορεία, διαταράχθηκε λόγω της πανδημίας του κορονοϊού, σημειώνοντας από το Q2 του 2020 έως και το Q2 του 2021 μείωση της απασχόλησης στον κλάδο ενώ από το Q3 του 2021 η απασχόληση ανακάμπτει, σημειώνοντας στο Q3 του 2021 τον υψηλότερο αριθμό απασχολούμενων (445,1 χιλ.) από την έναρξη της ΕΕΔ. Συγκεκριμένα,

Όπως ήδη αναφέρθηκε (βλ. πίνακα στην σελ. 13 με στοιχεία IOBE (2012)), τα καταλύματα και η εστίαση αντιπροσωπεύουν το 63,3% της τουριστικής δαπάνης στην Ελλάδα. Με την υπόθεση εργασίας ότι αντίστοιχη είναι και η συμβολή των δύο αυτών κλάδων στην απασχόληση σε δραστηριότητες που σχετίζονται με τον τουρισμό, μπορούμε να συνάγουμε ότι το σύνολο της απασχόλησης που δημιούργησε ο τουρισμός κατά την αιχμή (Q3) του 2021 εκτιμάται σε **703 χιλιάδες εργαζόμενους ή το 17,1% της συνολικής απασχόλησης**.

Αν συνοπολογισθούν, με πολλαπλασιαστή αντίστοιχο του ΑΕΠ (2,2 ή 2,65), τότε η συνολική απασχόληση (άμεση και έμμεση) που δημιουργεί ο τουρισμός ανέρχεται στο **37,6%** έως **45,2%** του συνόλου.

15. Πηγές

- Ελληνική Στατιστική Αρχή,
- Έρευνα Συνόρων της Τράπεζας της Ελλάδας,
- Υπηρεσία Πολιτικής Αεροπορίας,
- Σύνδεσμος Επιχειρήσεων Επιβατηγού Ναυτιλίας,
- IOBE (2012), Η επίδραση του τουρισμού στην ελληνική οικονομία,
- ΚΕΠΕ (2014), Οικονομικές Εξελίξεις, Τεύχος 24, Ιούνιος 2014,
- Άρης Ίκκος & Σεραφείμ Κουτσός (2021), Η συμβολή του τουρισμού στην ελληνική οικονομία το 2020 (INΣETE),
- CLIA (2018), Contribution of Cruise Tourism to the Economies of Europe 2017,

Η παρούσα μελέτη υλοποιήθηκε από το INSETE στο πλαίσιο της Πράξης:
 «Δράσεις πρόγνωσης και παρακολούθησης μεταβολών του Τουριστικού Τομέα για την
 ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας και της διαρθρωτικής προσαρμογής του»
 με κωδικό MIS 5003333, η οποία εντάσσεται στο **Επιχειρησιακό Πρόγραμμα**
“Ανταγωνιστικότητα, Επιχειρηματικότητα και Καινοτομία 2014-2020” και
 συγχρηματοδοτείται από το **Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο (ΕΚΤ)**

Ευρωπαϊκή Ένωση
 Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
 ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ
 ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΚΑΙ ΕΠΕΝΔΥΣΕΩΝ
 ΕΙΔΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ
 ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ΕΤΠΑ, ΤΣ & ΕΚΤ
 ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΕΠΑΝΕΚ

ΕΠΑνΕΚ 2014-2020
ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΤΙΚΟΤΗΤΑ
ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ
ΚΑΙΝΟΤΟΜΙΑ

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης